

Kto sa bojí Boba Albertsa? (K cenzúrnym zásahom proti brakovej literatúre na Slovensku v rokoch 1945 – 1948)

Dušan Teplan

TEPLAN, D.: Who's afraid of Bob Alberts? (On censorship measures against pulp fiction in Slovakia in 1945–1948)

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 72, 2025, no. 6, pp. 659–681

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2025.72.6.9>

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9253-2888>

Open Access: Licensed under Creative Commons Attribution 4.0 (CC-BY 4.0)

Key words: pulp fiction, popular literature, Bob Alberts

The aim of this study is to examine the censorship measures that led to the banning of pulp fiction in Slovakia after the World War II. To clarify the issue, the introduction documents how the contemporary discourse on pulp fiction was formed and what its basic ideological foundations were. Examples from the period press are used for illustration, including journalistic articles by Alexander Matuška, Andrej Mráz, and Ľudo Zúbek, which contributed significantly to the creation of a negative image of pulp literature and were also direct stimuli for subsequent censorship interventions by the state apparatus. The main part of the article consists of a description of selected measures, including a detailed description of their consequences for publishing and distribution across the board. Using archival documents, the ban on the western novel *Zlatá ostroha* [The Golden Spur] by Bob Alberts, the pseudonym of Slovak writer Ratibor Bodecký (1922–1968), is examined in particular detail. The final part of the article mentions the chapbook series *Ľudové čítanie* [Folk reading], which was intended to replace banned literary pulp. Methodologically, the study is based on current views on the issue of control and regulation of literature.

Kľúčové slová: literárny brak, populárna literatúra, Bob Alberts

Dnes sa populárna literatúra na Slovensku rozvíja v slobodných podmienkach a podľa vlastných zákonitostí, ale v minulosti vznikali neraz celkom odlišné situácie. Cieľom tejto štúdie je priblížiť obdobie medzi rokmi 1945 až 1948, keď sa výrazná časť populárnej literatúry zakazovala v mene boja proti literárnemu braku. Pozornosť bude venovaná najmä cenzúrnym opatreniam zo strany štátnych inštitúcií, ktoré mali zabezpečiť, aby boli všetky brakové diela odstránené z trhu a ďalšie už nevychádzali. Osobitným cieľom bude v tejto súvislosti ukázať, akú mala vtedajšia kritika braku genézu. Pre pochopenie jej základných ideových východísk je to potrebné.

Na materiálovej báze chce štúdia prispieť aj k objasneniu niektorých konkrétnych dôsledkov tohto procesu. V prvom prípade ide o zákaz westernového románu *Zlatá ostroha*, ktorý publikoval v roku 1948 dnes už zabudnutý spisovateľ Ratibor Bodecký (1922 – 1968) pod pseudonymom Bob Alberts. Archívne dokumenty svedčia o tom, že odstránenie tejto knihy z knižného trhu bolo výsledkom zosilnených zásahov štátnej moci do literárneho života a predstavovalo príklad vtedajších snáh o potlačenie nežiaducich literárnych tendencií. Ako druhý príklad je spomenutá zošitová edícia *Ludové čítanie*, ktorá bola bezprostrednou reakciou na požiadavku poskytnúť slovenským čitateľom adekvátnu náhradu za zakázaný brak. Tento kontrast dvoch protichodných opatrení – zákazu a následnej ponuky „protibrakovej“ literatúry – ilustruje osobitosť dobovej literárnej politiky.

Doterajší výskum problematiky

Nemálo podnetov k výskumu uvedenej problematiky dnes ponúkajú práce českých literárnych vedcov z posledných dvoch desaťročí. Za zmienku stojí najmä monografia Pavla Janáčka *Literární brak* s podtitulom *Operace vyloučení, operace nahrazení 1938 – 1951* (2004).¹ Zameriava sa na obdobný proces odstraňovania a nahrádzania literárneho braku, ktorý prebiehal v Česku od konca tridsiatych až po začiatok päťdesiatych rokov 20. storočia. Už týmto poskytuje inšpiratívny príklad pre skúmanie analogických javov v slovenskej literárnej kultúre.

Kniha je však podnetná aj svojou metodológiou, postavenou na presvedčení, že brakovosť nie je esenciálnou literárnou kategóriou, ale skôr príznakom určitých normatívnych procesov, ktorými sú isté skupiny literárnych diel odsúvané z verejnej sféry (Janáček 2004: 9-10). Táto metodologická inovácia umožňuje vnímať literárny brak ako jav utváraný zložitými mocenskými vzťahmi v literárnom poli. Nie náhodou sa už v úvode práce niekoľkokrát spomína francúzsky filozof Michel Foucault, ktorý ako prvý prispel k dôkladnejšiemu poznaniu mocenských mechanizmov a ich prepojení s diskurzívnymi praktikami (Foucault 2006).

Ako zdroj ďalších podnetov môže poslúžiť rozsiahla dvojzväzková monografia *V obecném zájmu* s podtitulom *Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749 – 2014* (2015), ktorú napísal viac ako tridsaťčlenný kolektív českých odborníkov pod vedením P. Janáčka, Petra Píšu, Petra Šámala a hlavného redaktora Michaela Wögerbauera. Táto práca vznikla so zámerom objasniť, aké

1 P. Janáček sa fenoménu populárnej literatúry a jej recepcie venoval aj v ďalších prácach. Spolu s Michalom Jarešom napísal knihu *Svět rodokapsu. Komentovaný soupis sešitových románových edic 30. a 40. let 20. století* (2003), neskôr tiež zostavil antológiu *Slzavé údolí a jiné příběhy ze starých večerů pod lampou* (2018) a *Eskadra obětovaných a jiné příběhy ze starých románů do kapsy* (2019).

boli historické podoby a premeny cenzúrnych zásahov proti českej literatúre od polovice 18. až po začiatok 21. storočia. Autori neobišli ani opatrenia namierené proti literárnemu braku vrátane tých diel, ktoré spadajú do obdobia dvadsiatych až štyridsiatych rokov 20. storočia. Tejto problematike je venovaná napríklad prípadová štúdia Tomáša Pavlíčka *Zákonem proti braku a pornografii. Pokus o ochranu naivního čtenáře v cenzurním systému liberálního typu*.

Metodologická stránka tejto monografie je rovnako inšpiratívna. Jedna z jej ústredných téz znie, že cenzúrne zásahy proti literatúre nemožno zužovať na pôsobnosť istých úradov alebo cenzorov, lebo sú vždy aj odrazom širších spoločenských pomerov. Okrem toho sa monografia opiera aj o zdanlivo protirečivý predpoklad, že cenzurovanie literatúry patrí medzi jej základné konštitutívne zložky. Podnety pre takýto prístup našiel autorský kolektív v novších koncepciách cenzúry, osobitne v koncepcii známej pod názvom „new censorship“.²

Z českého prostredia nemožno opomenúť práce zamerané na niektoré špecifické fenomény populárnej literatúry, napríklad nedávno publikovanú monografiu Michala Jareša *Případ Clifton. Monografie jedného sešitu* (2022), ktorá približuje zošitové vydania detektívnych príbehov s hlavnou postavou Léonom Cliftonom. Autor na niekoľkých miestach ukázal, že tieto príbehy čelili často kritike a do veľkej miery sa ich dotýkali aj dobové pokusy o zákaz zošitovej literatúry s populárnym obsahom. Zo slovenského aspektu stoja zvlášť za pozornosť pasáže venované snahám vydávať tento typ literatúry na našom území.

Na Slovensku sa doteraz problematika mocenských zásahov proti brakovkej literatúre systematickejšie nereflektovala, ale východiská k tomu poskytujú výskumy Petra Libu, v ktorých sa zaoberal funkciami populárnej literatúry a jej postavením v literárnom systéme. Dôležité zistenia priniesla už jeho monografia *Čítanie starých otcov* (1970). Ukázal v nej napríklad, že od druhej polovice 19. storočia začala u nás literatúra pre široké vrstvy čitateľov s popularizačnou zábavnou funkciou prispievať k rozširovaniu základných rámcov národnej literatúry. Jej organizovanému postupu zabránila len zložitá spoločenská situácia, neprajná rozširovaniu akejkoľvek literatúry na demokratickej báze. To sa zásadne zmenilo až po roku 1918, keď populárna literatúra nadobudla charakter masového fenoménu.

Metodologický základ Libovej publikácie *Kontexty populárnej literatúry* (1981) tvorí teória literárnej komunikácie, ktorú vypracovala začiatkom sedemdesiatych rokov Nitrianska škola na čele s Františkom Mikom a Antonom Popovičom. Autorovým východiskom sa stala téza, že bytostným príznakom populárnej literatúry nie je iniciatíva autorského subjektu, ale kontextová zložka literárneho procesu. Tým posunul do popredia otázku jej komunikačnej špecifickosti, zohľadňujúc pritom aj vzťahy v kultúrno-spoločenskom prostredí, do ktorých vstupuje alebo ktoré vytvára (Liba 1981: 18). Libovým primárnym cieľom bolo dosiahnuť, aby sa populárna literatúra vnímala ako komplexný a vnútorne mnohovýrovný kultúrny jav.

2 Podrobnejšie informácie o novších náhladoch na cenzúru a jej miesto v literárnom procese možno čerpať z antológie *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře* (2012). V knihe sa nachádzajú české preklady textov viacerých autorov, popri iných sú to napríklad Armin Biermann, Pierre Bourdieu a Judith Butler. Antológiu zostavili Tomáš Pavlíček, P. Piša a M. Wögerbauer, ktorí autorsky prispeli aj k vzniku monografie *V obecném zájmu*.

Pre výskum niektorých konkrétnych problémov alebo aspektov populárnej literatúry sú podnetné aj práce Reného Bílika, Martina Boszoráda, Tomáša Horvátha, Vladimíra Petříka a Stanislavy Sivčovej. Týka sa to najmä otázok súvisiacich s vývinom populárnych typov literatúry (detektívka, sci-fi a iné) a ich premenou v dobovej čitateľskej recepcii, aj keď ich analýzy neobchádzajú ani rovinu vzťahov populárnej literatúry k širším spoločenským javom.

Literárny brak na pretrase

Termín literárny brak sa viaže na nemecké slovo „brack“, ktoré pôvodne označovalo chybný alebo menejcenný tovar. V literárnej terminológii sa tento výraz začal používať v 19. storočí ako hanlivé označenie pre literárne diela, ktoré nespĺňali kritériá hodnotnej literatúry. U nás sa dlhšie používal náhodne a skôr výnimočne, po prvej svetovej vojne však jeho výskyt začal výrazne stúpať v reakcii na rozmach populárnej literatúry. Literárnym brakom bola označovaná najmä tá jej časť, ktorá sa vyznačovala lacnejšou produkciou, senzačnými témami a často schematickým spracovaním.³

Už P. Liba v monografii *Kontexty populárnej literatúry* zdôraznil, že prudký vzostup populárnej literatúry u nás nastal počas medzivojnového obdobia. Pri vysvetľovaní tohto faktu sa prioritne zamerlal na širší kontext (Liba 1981: 175-182). Do úvahy zobral také kultúrne a spoločenské faktory ako sociálna diferenciacia spoločnosti, rozvoj trhovej ekonomiky, príťažlivosť mestských životných foriem a expanzia inonárodných (najmä západných) kultúrnych vzorov. Podľa jeho mienky mali pre celú vtedajšiu literatúru zásadný význam v tom, že prispeli k jej postupnému oslobodeniu od národnoobraných a výchovných funkcií. Populárna literatúra sa na základe toho už mohla emancipovať ako relatívne autonómny literárny celok.

Podľa P. Libu malo ďalej na rozmach populárnej literatúry v medzivojnovom období vplyv aj prevrstvenie čitateľských postojov na základe súdobej diferencie kultúrnych potrieb ľudí (Liba 1981: 198, 207-213). Oproti predvojnovému stavu sa začala výraznejšie uplatňovať kompenzačná motivácia čítania (únik od reality, pocit spolupatričnosti a iné) a hneď za ňou motivácia čítania ako zábavy a oddychu. Z iného aspektu sa zase ukázal ako kľúčový rozvoj knižnej kultúry spolu s ďalším nárastom čitateľskej kapacity a dostupnosťou tlače. To malo dôležitý význam pre rozvoj populárnej literatúry najmä zo sociálno-ekonomických hľadísk.

Nakoniec ešte P. Liba spomenul takzvaný edičný partikularizmus (Liba 1981: 198). Išlo o tendenciu uprednostňovať v edičnej praxi vydávanie literárnych diel so špecifickým zameraním, ktoré oslovovali ohraničený, partikulárny okruh čitateľov. I vďaka tomu sa mohla populárna literatúra naplno rozvinúť nezávisle od ďalších literárnych podsystémov. Dôležitou okolnosťou bol z tohto aspektu najmä pluralistický model spoločnosti, ktorý sa u nás uplatňoval po roku 1918.

V nadväznosti na tieto skutočnosti treba zdôrazniť, že produkčná intenzita populárnej literatúry nadobudla počas medzivojnového obdobia rôzne podoby. V prvom rade sa prejavila širokou škálou knižných titulov, ktoré spájala snaha

3 V tom čase sa braková literatúra na Slovensku označovala aj prívlastkami ľahká, periférna, šiatrová, šlágrová alebo úžitková. Popri tom sa používali označenia burína, gýč, plevel, škvár a iné.

osloviť čo najširšie publikum prostredníctvom pútavých obsahov a prístupného štýlu. Predávali sa po celej krajine a mali pomerne rozsiahly žánrovo-tematický rozptyl – od detektívnych a dobrodružných príbehov po ľúbostné či humoristické diela. Knihy populárnej literatúry ponúkali čitateľom nakladateľstvá Academia, Bibliotheka, F. Urbánek a spol., Matica slovenská, Spolok sv. Vojtecha či Transocius. Špecifikom tej doby začali byť vydavatelia, ktorí sa špecializovali už len na konkrétne žánre, ako napríklad Nakladateľstvo detektívnych a dobrodružných románov alebo Vydavateľstvo amerických detektívnych noviel.⁴

Osobitný fenomén populárnej literatúry predstavovali zošitové edície.⁵ Medzi ich hlavné prednosti patrilo, že sa predávali za nízku cenu a mali širokú distribúciu. Pozornosť púťali krátkymi uzavretými príbehmi s napínavým dejom a výraznými postavami. Ich epizodický charakter vytváral priestor pre dlhodobé rozvíjanie naratívnych svetov a zároveň upevňoval čitateľské návyky.

Pre kontext treba uviesť, že týchto edícií spočiatku nevzniklo na Slovensku veľa a aj tých niekoľko prestalo vychádzať už po krátkom čase. Dobrý príklad predstavuje edícia Lacné sošity, založená v roku 1920 pokračovateľmi známeho trenčianskeho nakladateľa Leopolda Gansela. Začala vychádzať s pomerne veľkými ambíciami (o jej vzniku písala aj denná tlač), ale zrejme pre malý záujem čitateľov zanikla už po vydaní štvrtého zošita.⁶ Ďalej možno spomenúť Detektívne novely, ktoré založil v roku 1925 trnavský nakladateľ Gustáv Adolf Bežo.⁷ Vydávanie zošitov s detektívom Ivanom Hronom v hlavnej úlohe skončilo podobne rýchlo – vyšli len tri zväzky.⁸ Už po prvom zošite prestala vychádzať edícia Pamäti detektíva Rupperta Quareta, ktorú založilo v roku 1932 ružomerské nakladateľstvo Lev. Jej jediným zväzkom bol detektívny príbeh *Muž v dvoch osobách*.⁹

Počiatočný neúspech domácich sérií zošitovej literatúry mohol byť spôsobený kombináciou viacerých vplyvov. Ako prvý prichádza do úvahy fakt, že podobnú lektúru prinášalo v danom období vo forme takzvaných románov na pokračovanie.

4 P. Liba rozčlenil produkciu populárnej literatúry v medzivojnovom období podľa rôznych edičných úsílí (Liba 1981: 198-199). Zaradil sem napríklad konfesionálne koncepcie, aké prezentoval Spolok sv. Vojtecha alebo Transocius v takzvaných ľudových edíciách, ďalej koncepcie kultúrnych spolkov a vydavateľských inštitúcií (Matica slovenská, Slovenská liga, Živena a iné), regionálne koncepcie (Gustáv Adolf Bežo v Trnave, Leopold Gansel v Trenčíne, Daniel Pažický na Myjave) a tak ďalej.

5 Zošitové edície, ktoré vychádzali na Slovensku pred prvou svetovou vojnou, priblížil P. Liba v knihe *Čítanie starých otcov* (1970).

6 Ako prvá vyšla v edícii novela *V zákutí sveta* od Mladena (pseudonym Mikuláša Štefana Ferienčíka), potom nasledovali diela od Arthura Conana Doylea (*Námorná zmluva*), Vladimíra Hurbana Vladimírova (*Trenčiansky Matúš*) a Gustáva Maršalla-Petrovského (*Kaplán*).

7 Zošitovú edíciu s názvom Detektívne novely začalo v roku 1926 pripravovať aj Vydavateľstvo amerických detektívnych noviel v Turčianskom Sv. Martine, avšak s tou predošlou nemala nič spoločné. Jej obsah tvorili preklady českej série zošitových románov s detektívnym hrdinom Léonom Cliftonom. Zanikla po vydaní desiateho zošita (Jareš 2022: 119-120).

8 Autorom príbehov z tejto edície bol vydavateľ G. A. Bežo, ktorý používal pseudonym Bielohorský. Podrobnejšie sa edícii venoval V. Petřík v článku *Z praveku slovenskej detektívky (niekoľko poznámok)* (2009).

9 Ako autor tohto príbehu je na obálke uvedený J. Detrich, no nedá sa s istotou povedať, či ide o Júliusa Detricha, alebo jeho mladšieho brata Jána. Nateraz možno predpokladať, že text napísal Július, keďže zošit vyšiel v Ružomberku, kde v tom čase pôsobil. V prospech Júliusa hovorí ešte fakt, že neskôr už pod plným menom publikoval niekoľko zošitových románov (*Minulosť Gregora Tramera*, *Výstrel v divadle Aldwych* a iné), kým Ján písal prevažne literatúru pre deti a mládež (pri tejto príležitosti používal pseudonym Strýčko Janko). Nemožno však vylúčiť, že príbeh napísali spoločne, keďže ako autori často spolupracovali.

664 čovanie viacero periodík, napríklad *Robotnícke noviny* (Gregor Ford: *Cowboyka*, 1930; Sax Rohmer: *Doktor Fu Manchu*, 1932), *Slovenská politika* (Arthur Conan Doyle: *Brixtonská záhada*, 1925; Sven Elvestad: *Záhadný hosť*, 1926), *Slovenský ľud* (Jozef Eckerskorn: *Piráti na Minkiangu*, 1932) alebo *Slovenský východ* (A. O. Klauszmann: *Tajomstvo zlatého komína*, 1924).

Určité oneskorenie tiež mohli spôsobiť zošitové edície z okolitých krajín, ktoré sa na slovenský trh dostávali vo veľkých množstvách. Pre čitateľov sa stali dôležitým zdrojom zábavy, hlavne však vychádzali v pravidelných intervaloch, čím zabezpečovali stály prísun nového čítania. Z českých edícií to boli napríklad Buffalo Bill, Texaský Jack, Tom Shark a od polovice tridsiatych rokov aj nadmieru populárny Rodokaps (Földvári 2017: 88; Liba 1981: 180, 214).¹⁰

Situácia vo vydávaní pôvodných sérií zošitovej literatúry sa zmenila koncom tridsiatych rokov. Hlavnou príčinou bol podľa všetkého zvýšený záujem medzi mladými čitateľmi, ale nemalú úlohu mohla zohrať aj zmena spoločenských pomerov (autonómia Slovenska a následný vznik samostatného štátu), v dôsledku ktorej sa výrazne utlmila distribúcia zošitov zo susedných krajín. Zrejme pre tieto dôvody vznikli na Slovensku desiatky zošitových edícií s pôvodnými i prekladovými textami. Medzi najpopulárnejšie patrili Dobré romány, EMKA, Krásne romány, Moderný román, Naše romány, Pallasove romány, Román o láske alebo Svetové romány. Väčšina z nich vychádzala v Bratislave, niektoré v menších mestách (Nitra, Ružomberok). Dnes sa už nedá presne zistiť, v akých nákladoch sa tlačili, no podľa rôznych odhadov išlo v niektorých prípadoch až o desaťtisícové počty výtlačkov. Okrem toho, že boli žánrovo i tematicky pestré (prinášali detektívky, lúboštné romány, špionážne príbehy i westerny), pútali pozornosť svojou grafickou úpravou.

Práve narastajúci počet domácich edícií však začal vyvolávať kritickú odozvu. Z estetického hľadiska sa najčastejšie konštatovalo, že tieto edície podkopávajú dovtedajšie snahy o kultiváciu čitateľského vkusu a znižujú nároky na ďalšie smerovanie slovenskej literatúry. Spolu s tým sa v hodnotiacich súdoch naplno uplatňoval aj kontrast medzi „vysokým“ a „nízkym“, ktorý v tom čase určoval spôsob, ako od seba odlíšiť kvalitné a nekvalitné diela.¹¹ Bolo to jedno z hlavných východísk pre dobové úvahy o literárnych hodnotách a ich hierarchizovaní v slovenskej kultúre. Z tohto aspektu sa zošitová literatúra javila jej odporcom ako ukážkový príklad literárneho braku, ktorý namiesto žiadaných hodnôt ponúka nezáväznú formu rozptýlenia. Kritika bola potom motivovaná hlavne úsilím ochrániť slovenských čitateľov pred negatívnymi vplyvmi tejto literatúry, pričom dôležitú zložku tvorila aj mobilizácia kultúrnej verejnosti. Podporiť to mali heslá typu „boj proti literárnemu braku“ alebo „očista pred brakovou literatúrou“.

Aké mala táto kritika podoby a ako sa postupne vyvíjala, možno dobre ukázať na príklade publicistických článkov spisovateľa Ľuda Zúbka. Ten je dnes známy hlavne ako autor historicko-životopisných próz (*Ján Kupecký*, 1938; *V služ-*

10 Opačný trend možno pozorovať až po druhej svetovej vojne. Z dobovej tlače vyplýva, že medzi českými čitateľmi bola v tom čase nadmieru obľúbená slovenská edícia *Román o láske* (Slovenský literárny brak v českých zemiach 1946: 4).

11 Na okraj tejto problematiky P. Liba uviedol, že termíny ako nízka literatúra, periférna literatúra alebo literatúra poklesnutých žánrov apriórne vyjadrujú negatívne kritérium, neberúc do úvahy vnútornú celistvosť literárneho systému (Liba 1981: 16).

bách Mateja Hrebendu, 1949; Doktor Jesenius, 1956), no v tridsiatych a štyridsiatych rokoch prispieval aj do novín rôznymi fejtónmi, glosami či reportážami. V rokoch druhej svetovej vojny už ako tajomník Spolku slovenských spisovateľov písal zväčša o aktuálnych spoločenských témach s dôrazom na oblasť kultúry a umenia.

Jeho prvým vystúpením proti zošitovej literatúre bol článok *Literárna periféria*, ktorý vyšiel koncom februára 1938 v novinách *Slovenský hlas*.¹² Hneď v úvode prirovnal túto literatúru k perifériám veľkomiest, kde žili chudobní a na spoločenskom rebríčku najnižšie postavení obyvatelia. Mal to byť silný argument na zdôraznenie presvedčenia, že príbehy zo zošitov stoja na okraji skutočnej literatúry a nemajú žiadnu estetickú hodnotu.¹³ V nadväznosti na to použil aj ostrejšie výrazy ako otrava či pliaga, ktorými zdôraznil svoj celkový postoj.

V hlavnej časti textu sa L. Zúbek pokúsil vysvetliť, prečo si zošitovú literatúru obľúbila mládež, osobitne žiaci vo veku desať až štrnásť rokov.¹⁴ Najskôr uviedol pragmatické dôvody: zošity sa predávali za nízku cenu a boli dostupné na miestach, kam žiaci chodievali často nakupovať (papiernictvá či novinové stánky).¹⁵ Popri tom pomenoval ďalší dôvod záujmu o zošity populárnej literatúry zo strany mladých – odpor voči povinnému školskému čítaniu. Ako problém vnímal najmä fakt, že žiaci dostávali za úlohu čítať knihy, ktoré nezodpovedali ich čitateľským potrebám. Čítanie takýchto titulov bolo pre nich na príťaž, takže celkom prirodzene nachádzali alternatívu v zošitových edíciách s množstvom podmanivých dobrodružstiev či výnimočných hrdinstiev.

V tomto čase L. Zúbek zatiaľ nepokladal za potrebné zaviesť zásadnejšie opatrenia proti zošitovej literatúre. Hľadal skôr možnosti, ako odradiť mládež od jej čítania. V súvislosti s povinnou lektúrou na školách napríklad navrhol, aby sa viac akcentovali diela súčasnej slovenskej literatúry. Neodmietal dokonca ani ľudové romány, ako bola napríklad *Čachtická pani* Jozefa Nižnánskeho, hoci si uvedomoval, že nepatria medzi najhodnotnejšie. Bol však presvedčený, že pre domáчих čitateľov sú prínosnejšie než príbehy zo zošitových edícií. Ako napísal, „čitateľstvu dávajú aspoň slovenské slovo a príbehy zo slovenského prostredia, zo slovenskej minulosti“ (Zúbek 1938b: 9).

Ďalší príspevok na danú tému uverejnil L. Zúbek vo vianočnom čísle *Národných novín* z roku 1941. Článok *Je literárny brak škodlivý?* napísal podľa vlastných slov v reakcii na názor zo zahraničnej tlače, kde sa písalo práve o škod-

12 Krátko predtým uverejnil L. Zúbek v *Slovenskom hlase* článok namierený proti takzvaným románom na pokračovanie. Text vyšiel pod príznačným názvom *Novinové romány* (Zúbek [zk] 1938a).

13 Vnímanie populárnej literatúry ako literárnej periférie sa začalo problematizovať v šesťdesiatych rokoch 20. storočia. Tento koncept neskôr spochybnil napríklad P. Liba (1981) alebo R. Bílik (2007).

14 Záľubu vtedajšej mládeže v čítaní zošitovej literatúry možno dokumentovať napríklad autobiografickými textami spisovateľa a publicistu Kornela Földváriho. V jednom z nich napísal: „Do školy som chodil okolo kníhkupectva pani Chovanovej, ovplyvnilo ma na celý život, pretože tam som už ako školáčik nakupoval. Keď začínal slovenský štát alebo ešte za autonómie, skrátka v čase, keď začínalo byť jasné, že s nami a s Čechmi to ide z kopca, vyhádzali do výkladu všetky staré zošitové krváky, ktoré im ležali v sklade. Čo ja viem: Tom Shark, Texaský Jack, detektívky a hlavne indiánky. [...] Pri dverách mali stojan a na ňom všetky [M]oderné romány (takzvané ‚modromy‘), Svetové romány, Nové romány, Vybrané romány, dokonca občas aj Chýrne romány, nehovoriac o tých ženských, ktoré boli pod moju zálesáčku dôstojnosť. Kupoval som si tam aj tieto klenoty“ (Földvári 2017: 88).

15 Z tohto dôvodu sa zošitová literatúra niekedy nazývala ako kiosková. Viackrát ju takto označili aj účastníci literárnej ankety *Národných novín*, ktorá vyšla koncom roka 1947 (Vianočná literárna anketa *Národných novín* 1947).

666 livosti zošitovej literatúry. Sám predstavil tento problém v dvoch rovinách. Na jednej strane sa zaoberal mierou škodlivosti zošitovej literatúry pre jednotlivca, na druhej strane upriamil pozornosť na otázku jej spoločenského dosahu. Vo všeobecnosti dospel k záveru, že čítanie lacných zošitov môže škodiť vytláčaním hodnotnejšej literatúry z povedomia čitateľov a celkovým deformovaním ich vkusu. V posledných pasážach článku sa L. Zúbek venoval možnostiam zvýšenia záujmu o hodnotnejšiu literatúru medzi slovenskými čitateľmi. Jeden z jeho návrhov znel, aby sa aj takáto literatúra dostávala na knižný trh v lacnejších vydaniach. Problém videl zjavne v tom, že pre väčšinu domácich čitateľov bola kvalitná literatúra cenovo nedostupná: „Tu je len jediný spôsob: spopularizovať hodnotnú slovenskú literatúru tak, aby sa dobrá kniha dostala za prístupnú cenu do každej slovenskej rodiny“ (Zúbek 1941: 13).

Počas vojny sa k téme zošitovej literatúry vrátil ešte raz. V roku 1944 publikoval v *Národných novinách* článok s názvom „*Lahká*“ literatúra zblízka. V jeho nazeraní na problematiku možno pozorovať už značný posun. Ten najvýraznejší rozdiel sa týkal otázky reglementácie zošitových edícií. Kým v predošlých článkoch sa k tejto otázke zásadnejšie nevyjadroval, na tomto mieste prišiel s konkrétnym odporúčaním. Keďže celkový zákaz nepovažoval za vhodný (argumentoval aj tým, že by to mohlo vyvolať ešte väčší záujem o tento typ literatúry), navrhol, aby bola zošitová literatúra osobitne zdanená. Podľa jeho mienky by sa tým nastavili jasné pravidlá pre vydavateľov a štát by zároveň získal dostatok prostriedkov na rozširovanie hodnotnejšej literatúry. Osobitne vyzval Spolok slovenských spisovateľov a Zväz slovenských nakladateľov, aby sa začali o vec dôkladnejšie zaujímať.

Zúbkov článok z roku 1944 je špecifický ešte v tom, že detailnejšie predstavuje niekoľko dobových edícií zošitovej literatúry zo Slovenska. Ide napríklad o Krásne romány, Moderný román, Nové romány či Svetový román. Autorovým cieľom bolo hlavne ukázať, aký typ literatúry tieto edície prinášali a aké tituly v nich už vyšli. Z toho, čo napísal, je zrejmé, že zošitové edície boli v tom čase medzi slovenskými čitateľmi nadmieru obľúbené: „Dnes ich je už toľko, že ďaleko prevyšujú počet takýchto edícií, vydávaných v bývalej Československej republike, ba pravdepodobne i počet podobných edícií nemeckých. Čiže: zas jeden primát, zas jedno odvetvie, v ktorom sme prevýšili ostatné národy!“ (Zúbek 1944: 9).

Celkovo sa na pozadí Zúbkových článkov z prelomu tridsiatych a štyridsiatych rokov vynára obraz silnejšieho odporu voči literárnemu braku. Jeho výhrady boli zamerané najmä na nízku umeleckú úroveň a potenciálny negatívny vplyv na čitateľa, čo signalizovalo aj potrebu vnímať tento fenomén v širších kultúrno-spoločenských súvislostiach. Východisko hľadal autor v podpore náročnejšej literatúry, ktorá by kultivovala čitateľský vkus a prispievala k duchovnému rozvoju.

L. Zúbek však nebol jediný, kto v tom čase odmietal literárny brak. Pomerne rázne voči nemu vystupoval aj literárny kritik a historik Andrej Mráz, čo azda najlepšie vidno na jeho článku *Literárna kultúra nášho obecnstva*, ktorý vyšiel ako úvodník v májovom čísle časopisu *Elán* z roku 1940.¹⁶ Zdôraznil v ňom,

16 Mrázov článok vyvolal vo svojej dobe pomerne široký ohlas, komentáre k nemu sa objavili v periodikách ako *Gardista* a *Slovák*.

že príčinou vtedajšieho úspechu brakovej (jeho slovami periférnej) literatúry bol nedostatok umeleckej výchovy širokých vrstiev obyvateľstva. V závere dal jasne najavo, ako by sa v tejto situácii mala zachovať kultúrna obec:

„Ako vyplieniť túto burinu pripútanosti nášho obecnstva k periférnej literatúre? Vyplieni ju celkové stúpanie našej kultúrnosti a systematické úsilie, ktorým každú zlú knihu budeme nahradzovať dobrou, o zlom umení budeme hovoriť len zlé veci a o dobrom umení veci, aké si také umenie zasluhuje. Treba zarubovať všetky cesty, po ktorých sa nanič kniha, nanič obraz, nanič hudba a vôbec kultúrna plytkosť dostáva k obecnstvu a s posvätnou odovzdanosťou slúžiť šíreniu a poznávaniu umenia kvalitného“ (Mráz 1940: 1).

Aj Mrázove či Zúbkove postoje ukazujú, že na prelome tridsiatych a štyridsiatych rokov kládli kritici braku dôraz zväčša na morálne a estetické kritériá, ale výnimočné neboli ani narážky na jeho ideologické pozadie.¹⁷ Takto pristupoval k veci napríklad kultúrny redaktor provládnych novín *Gardista* Miloš Šmol. Tvrdil, že spoločnosť musí odmietať brakovú literatúru najmä preto, lebo odporuje ideám národného socializmu, s ktorými sa v roku 1939 stotožnil nový slovenský štát. Z jeho hľadiska mala táto literatúra ideovo najbližšie ku kultúrnemu liberalizmu z čias medzivojnového Československa. Svoje stanovisko najdôraznejšie vyjadril v článku *Literárny brak a boj proti nemu*, ktorý bol publikovaný v *Gardistovi* začiatkom roka 1943. Už z úvodu je zrejmé, že autorov postoj sa v plnej miere zhodoval s oficiálnymi predstavami nového štátu o charaktere slovenskej kultúry:

„Dnes ani v kultúrnom živote nespravujeme sa liberalistickým heslom laissez passer, ale usilujeme sa pokročiť vopred eliminovaním škodlivých javov. Urobili sme to v hospodárskom a v sociálnom živote, ale akosi málo to praktizujeme v kultúrnom živote. V novom ponímaní umenie úzko súvisí so životom národa a má byť pre národ žriedlom duševnej obrody. Preto nám načim odstrániť každý zjav, ktorý toto spojenie národa s umením hrozí rozrušiť. Týmto parazitom je literárny brak a každé pseudoumenie, ktoré škodí kultúrnemu vzrastu viac, ako sa to všeobecne myslí“ (Šmol 1943: 6).

Rovnako znejúce argumenty proti literárnemu braku odznievali počas vojny aj v periodikách *Slovák* alebo *Náš boj* (Škvrny slovenského knižného trhu 1941; Martinka 1944). Autori sa zhodovali v názore, že literatúru tohto typu je potrebné zakázať, pretože odporuje prirodzenému naturelu slovenského národa. Najčastejšie sa jej vyčítala morálna skazenosť a dekadentnosť, súhrnne sa neraz charakterizovala aj ako „neusmernená“ literatúra.¹⁸ Viacero autorov videlo riešenie v zákaze všetkých knižných a zošitových edícií, ktoré niesli znaky brakovej literatúry.

17 Ideologizáciou pojmu brak sa detailne zaoberal P. Janáček v knihe *Literární brak* (Janáček 2004: 205).

18 Prívlastkom „neusmernená“ sa počas vojnového štátu vo všeobecnosti označovala časť kultúry, ktorá nebola v zhode s oficiálnou ideológiou a kultúrnou politikou vtedajšieho režimu. Týkalo sa to zväčša literatúry, ale sčasti aj divadla, výtvarného umenia a iných oblastí kultúry. K tejto problematike sa kriticky vyjadroval ešte počas vojny napríklad Vladimír Clementis (Clementis 1947).

Po druhej svetovej vojne nadobudla kritika literárneho braku nové rozmery. Jeden z hlavných argumentov proti nemu vyplynul zo širšej spoločenskej snahy o reformu slovenského literárneho života podľa zásad takzvanej ľudovej demokracie, ktorá vyžadovala, aby literatúra slúžila záujmom širokého ľudu a prispievala k budovaniu novej spoločnosti.¹⁹ Literárny brak bol vnímaný ako prekážka tohto cieľa, pretože sa považoval za povrchný, komerčný a ideologicky nezodpovedný. Celkom príznačne vyznievali z tohto aspektu aj vyjadrenia apelujúce na potrebu očisty slovenskej kultúry v podmienkach nového spoločenského zriadenia: „Budujeme novú Republiku a snažíme sa vyplieť plevel z nášho kultúrneho života“ (Sever 1946: 4).

Medzi hlavných kritikov literárneho braku sa zaradili aj exponovaní spisovatelia a literárni kritici. Zo spisovateľov možno spomenúť Fraňa Kráľa, ktorý už roku 1945 vyzýval na zákaz literárneho braku v mene nového spoločenského zriadenia. Najkonkrétnejší bol na jednom zo zasadnutí Slovenskej národnej rady, ktorej bol v tom čase členom:

„Pálčivou vecou, ktorá volá po náprave pri našej kultúrnej výstavbe, je otázka vydávania hodnotných kníh, ktoré by nám pomáhali pri výchove nášho národného kolektíva v duchu ľudovo-demokratickom. [...] Hovorí sa pravda o nedostatku papiera v tlačiarňach, ale ako si vysvetlíť potom smutnú skutočnosť, že máme množstvo denníkov, najmä regionálnych, ktoré nemajú v našej verejnosti nijakú funkciu a ešte i dnes vedia si nájsť cestu na knižný trh rozličné knižné pahodnoty rázu *Láska proti priateľstvu*, *Neznáma symfónia* atď., ktoré vychádzajú vlastnými nákladmi ctižiadostivých paumelcov. Kto na to povoľuje papier a kto uvoľňuje tlačiarenské stroje, keď tu nakladatelia majú v priečinkoch dostatok hodnotných rukopisov nových diel, s ktorými si nevedia rady a keď by bolo žiaduce i staršie dobré knihy, ktoré brutálny fašizmus poničil, vydať v nových vydaniach, aby mohli naďalej konať svoje poslanie a slúžiť duchovným potrebám národa. Tu nepozostáva nič iného, ako pomýšľať na inštitúciu, ktorá by vzala na seba zodpovednosť o správny a účelný chod nášho knižného a časopiseckého trhu. [...] Jej úlohou by bolo postarať sa o vyraďenie literárneho braku, ktorý znemravňuje čitateľské obecnstvo, a kontrolu, aby sa na knižný trh nedostali diela odporujúce základnej myšlienke nášho ľudovodemokratického zariadenia“ (Kráľ 1945: 33).

Z literárnych kritikov sa proti brakovej literatúre stavali napríklad Michal Chorváth, Andrej Kostolný, Alexander Matuška alebo Michal Považan.²⁰ Podobne ako viacerí spisovatelia aj oni zastávali názor, že braková literatúra predstavuje škodlivý jav a musí byť čo najrýchlejšie zakázaná štátnymi orgánmi. Napríklad Matuškov postoj dobre ilustruje článok *Pre a proti*, ktorý publikoval v januárovom čísle časopisu *Elán* z roku 1947. Hneď v úvode napísal:

19 Najradikálnejšie, ale v danej dobe celkom príznačne sformuloval tieto požiadavky Daniel Okáli v článku *O generálnu líniu v umení* (Okáli 1947).

20 Jednou z mála výnimiek bol Milan Pišút, ktorý v literárnej ankete *Národných novín* zo záveru roka 1947 napísal: „Brakovú literatúru nečítam, ale ani nemám v úmysle proti nej bojovať, lebo takzvaná vysoká literatúra sa tak odklonila od slohu a normálnych túžob priemerného človeka, že sa nedivím, keď niekto číta Rodokapsy“ (Vianočná literárna anketa *Národných novín* 1947: 10).

„Tí, čo sa nazdávali, že sa po tejto vojne pustíme za pasy s tým, čo sa nechávalo oddávna na verímboha, že chytíme do rúk medziiným aj umeleckú výchovu nášho obecnstva, môžu byť dnes, po odstupe dvoch rokov, spokojní len čiastočne, pretože sme sa tu zo štádia porád – veľmi početných a veľmi neplodných, ako to už patrí k našim nefolklórnym národným obyčajom – nedostali ďalej: literárna smieť (vulgo: brak) veselo otravuje mysle všetkých tých, ktorí by azda vedeli a mohli čítať aj skutočnú literatúru. Treba povedať azda, lebo tak sa vidí, že sa proste budeme musieť zmieriť – predbežne len?! – s tým, že konzumentov smeti nedonútíme, aby presedlali na hodnotovú literatúru; môžeme dokázať iba to, že administratívnym zásahom znemožníme najznamenavnejší jej druh“ (Matuška 1947: 1).

Kritika literárneho braku po druhej svetovej vojne bola značne podmienená aj faktom, že literatúra zaraďovaná do tohto okruhu mala na domácom trhu stále silnejšie postavenie. Nielenže pribúdali nové tituly, ale rástol aj počet vydavateľov, ktorí sa špecializovali práve na vydávanie nenáročnej literatúry pre široké masy čitateľov. Tento fakt nakoniec spôsobil, že medzi rokmi 1945 až 1948 zaviedli štátne orgány cenzúrne opatrenia proti vydávaniu a distribúcii tohto typu literatúry.

Akcia proti literárnemu braku

Prvé návrhy na potlačenie brakovej literatúry sa začali objavovať na prelome tridsiatych a štyridsiatych rokov, no nemali výraznejšiu odozvu a ostali len v rovine teoretických úvah. Už spomenutý L. Zúbek to vysvetľoval neschopnosťou slovenských úradov promptne reagovať na naliehavé spoločenské problémy a tiež vplyvom ľudí, ktorí boli na vydávaní braku finančne zúčastnení. Ako príklad uvádzal situáciu v okolitých krajinách, kde už vydávanie obdobnej literatúry obmedzili alebo úplne zakázali (Zúbek 1944: 10).

Zmenu prinieslo až povojnové obdobie. Nové spoločenské pomery viedli k tomu, že štátne orgány začali proti literárnemu braku vystupovať aktívnejšie. Osobitný vplyv na to mali aj dobové predstavy o fungovaní kultúrneho života, kde bola vyžadovaná najmä ideová homogenita a podpora aktuálneho spoločenského diania. Úsilím o odstránenie literárneho braku sa posilňoval zámer vytvoriť pre kultúru také podmienky, aby prispievala k sformovaniu novej spoločnosti.

Z ideového i organizačného hľadiska mala pre celý proces kľúčový význam Umelecká a vedecká rada. Išlo o najvyšší kultúrnopolitický orgán na Slovensku po druhej svetovej vojne.²¹ Utvorila sa už na 1. zjazde slovenských vedcov a umelcov, ktorý sa konal 27. – 29. augusta 1945 v Banskej Bystrici, hoci zákonne bola ustanovená až 14. mája 1946. Jednou z jej hlavných úloh bolo povzniesť úroveň kultúrneho života v krajine, čo bol aj dôvod, prečo sa od začiatku výrazne angažovala vo veci odstránenia literárneho braku z domáceho trhu. Aktivity v tejto oblasti začala vyvíjať od roku 1946 v spolupráci s najvyššími výkonnými orgánmi Slovenska.

21 Herec a režisér Ján Jamnický charakterizoval postavenie rady v povojnovej kultúre na Slovensku slovami: „Na Slovensku sa vtedy nemohla pohnúť jedna vec bez Umeleckej a vedeckej rady“ (Jamnický 1998: 167).

Prvou inštitúciou, s ktorou rada spolupracovala pri riešení daného problému, bolo Povereníctvo informácií v Bratislave. Na jeho pôde sa napríklad konali schôdzky, kde členovia rady predkladali návrhy na zabránenie neželaného vzrastu brakovej literatúry. Z dochovaných prameňov vyplýva, že organizovanie týchto stretnutí zabezpečoval na uvedenom povereníctve najmä jeho propagačný a publikačný odbor.²² To stojí za zmienku aj preto, že v rokoch 1946 a 1947 ho viedol L. Zúbek, vystupujúci proti brakovej literatúre už v predchádzajúcom období.

Ďalej bola dôležitá spolupráca rady s Povereníctvom školstva a osvetu, ktoré v tom čase riadil Ladislav Novomeský. Jeden z archívnych dokumentov prezrádza, že toto povereníctvo prišlo na jeseň 1946 s iniciatívou založiť poradnú komisiu pre vyraďenie literárneho braku z domáceho trhu, pričom rada dostala ponuku, aby do nej navrhla svojho zástupcu. V liste z 19. októbra 1946 sa vyjadrila, že do predmetnej komisie bol delegovaný básnik Ján Kostra.²³

Návrhy, ktorými chcela Umelecká a vedecká rada prispieť k zabráneniu ďalšieho vydávania literárneho braku, mali rôznu povahu. Z hľadiska distribúcie mal dôležitý význam návrh, aby predaju každej tlačoviny, ktorá by prichádzala v uvedenej veci do úvahy, predchádzal odborný posudok.²⁴ Bol to návrh opierajúci sa o predosť dohodu s Povereníctvom školstva a osvetu, podľa ktorej sa mal nájsť spôsob, ako zamedziť rozširovaniu nehodnotných umeleckých diel. Keďže však vydavateľia dokázali finálnu podobu nariadenia rôzne obchádzať, neraz sa to riešilo tak, že sa posudzovali až vydané tlačoviny. Ak sa usúdilo, že nejde o literárny brak, mohli sa vrátiť do predaja.

Rada tiež prišla koncom roka 1946 s myšlienkou, aby bol každému vydavateľstvu brakovej literatúry pridelený zodpovedný redaktor. Štátne orgány tento návrh prijali,²⁵ ale jeho realizácia sa neustále odkladala. Problémy spôsobovalo nedostatočné množstvo kvalifikovaných redaktorov, ako aj nechota niektorých vydavateľstiev znášať finančné náklady spojené s ich činnosťou. Archívne materiály ukazujú, že na pozíciu redaktora bol v roku 1948 navrhnutý aj básnik Štefan Žáry, no v jeho prípade sa vec neuskutočnila z iného dôvodu. Zošitová edícia, ktorú mal viesť (Edícia svetových autorov, vydávaná nitrianskym nakladateľom Jánom Srnánekom), bola krátko predtým zakázaná.²⁶

V súvislosti so snahami o vyraďenie brakovej literatúry z domáceho trhu mal na aktivitách rady hlavný podiel jej generálny tajomník Mikuláš Bakoš. V archívoch sa zachovali desiatky úradných dokumentov, ktoré potvrdzujú, že bol v tejto oblasti mimoriadne aktívny. Ide hlavne o korešpondenciu vedenú so štátnymi orgánmi a vydavateľstvami a zachovali sa aj ním navrhované opatrenia.²⁷

22 Pozvanie na schôdzu, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

23 O jeho pôsobení v komisii sa zachovalo len niekoľko útržkovitých informácií. Viac Zostavenie poradnej komisie pre vyraďenie literárneho braku, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

24 Otázka literárneho braku, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

25 Návrh bol prijatý na jednej z porad kultúrnych pracovníkov o slovenskom knižnom trhu na Povereníctve informácií v januári 1947. Viac Informácie o opatreniach na knižnom trhu, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U33.

26 Menovanie zodpovedného redaktora v Edícii svetových autorov, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

27 Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

Podstatne menej (a skôr len formálne) prispel k celému procesu predseda rady Andrej Bagar. Z jeho pozície vyplývalo, že musel viaceré nariadenia podpísať, no nebol ich hlavným iniciátorom. Keďže bol divadelník, viac sa angažoval v tejto oblasti.

Treba ešte dodať, že Umelecká a vedecká rada sa v povojnových rokoch nezaoberala výlučne zákazom literárneho braku. Išlo len o zlomok jej celkového úsilia prispieť k odstráneniu všetkých foriem umeleckého braku zo Slovenska. Podobne hľadala riešenia aj proti vyradeniu pochybných kníh, fotografií, malieb, sôch a podobne. Takto komplexne bola usmernená v roku 1946, presnejšie na 2. zjazde slovenských vedcov a umelcov, ktorý sa konal v dňoch 27. – 28. októbra 1946 v Bratislave.

Všetky uvedené opatrenia mali pre potlačenie literárneho braku na Slovensku značný vplyv, ale rozhodujúci zlom nastal až začiatkom roka 1948. Vtedy sa štátne orgány odhodlali k zásahu, ktorý bol dennou tlačou nazvaný ako Akcia proti literárnemu braku. Podrobnejšie o tom písali napríklad noviny *Národná obroda* 5. februára 1948.²⁸ Jedna z kľúčových informácií znela, že akciu iniciovalo Povereníctvo vnútra v snahe zabezpečiť, aby na Slovensku definitívne prestala vychádzať akákoľvek braková literatúra. Tento cieľ sa mal dosiahnuť v spolupráci s ďalšími poverenictvami,²⁹ čo viedlo aj k myšlienke založiť medzirezortnú komisiu, ktorá mala na akciu organizačne dohliadať. Jej členmi boli pracovníci všetkých zaangažovaných povereníctiev (Akcia proti literárnemu braku 1948).

Dôvodov, prečo úsilie štátnych orgánov v boji proti brakovej literatúre vyústilo až do tejto akcie, bolo niekoľko. V prvom rade sa ukazovalo, že i napriek viacerým opatreniam z predošlých rokov sa na Slovensku nepodarilo takúto literatúru úplne potlačiť. Zásadnejšia intervencia sa v tejto situácii javila štátnym orgánom už ako nevyhnutná.³⁰ Ďalším dôvodom boli stále sa zhoršujúce podmienky pri distribúcii papiera. Na to osobitne upozorňovalo Povereníctvo priemyslu a obchodu, ktorému výroba i predaj papiera podliehali. Celkom logickým vyústením tejto situácie bola nakoniec prísnejšia regulácia a obmedzenie tlače menej žiaducej literatúry.³¹

Akcia sledovala od začiatku niekoľko osobitných cieľov. Medzi kľúčové patrila konfiškácia aktuálne distribuovaných titulov zošitovej literatúry. To sa udialo najmä po vydaní príkazu vtedajšieho povereníka vnútra Daniela Okáliho

28 O pripravovanej akcii písali aj periodiká *Demokrat*, *Národné noviny*, *Práca a Sloboda*.

29 Okrem Povereníctva vnútra boli vo veci zaangažované Povereníctvo spravodlivosti a Povereníctvo školstva a osvetu.

30 K ráznejšiemu zásahu proti literárnemu braku vyzývala štát od začiatku roka 1948 aj časť dobovej tlače. Napríklad *Národná obroda* uverejnila 1. januára 1948 článok, v ktorom jeho autorka Katarína Hrabovská opísala dovtedajšie opatrenia ako málo účinné: „Otázka literárneho braku sa rozhorčene alebo v našom podnebí skôr menej ako viacej sarkasticky pretriasla, kedykoľvek má kultúrna redakcia málo materiálu alebo kultúrny redaktor záchvat bojovnosti. Tieto explózie očisťovateľstva sú vo svojich účinkoch nevinné a krotké [...] apely na kompetentné miesta sa dostanú nanajvýš do výstrižkového archívu kompetentných miest, v obzvlášť priaznivom prípade na vážne mienené, ale smrteľne vážne vedené schôdzkové rokovania“ (Hrabovská 1948: 5). Na razantnejšie zásahy proti literárnemu braku vyzývali štátne orgány aj periodiká *Čas*, *Lud* a *Sloboda*.

31 Pre nedostatok papiera na prelome rokov 1947 a 1948 museli aj viaceré periodiká zmenšovať svoj rozsah a vydavateľstvá boli nútené redukovvať počty chystaných publikácií.

672 z 11. marca 1948.³² Obsahoval dôsledne vypracovaný zoznam zošitov, ktoré museli vydavatelia odovzdať úradom. Najviac sa to dotklo edície *Román o láske* (išlo až o 41 čísiel), ktorú pripravovala bratislavská vydavateľka Júlia Tokárová-Menyhartová. Ďalší podobný príkaz vydalo Povereníctvo vnútra o päť dní neskôr, 16. marca 1948.³³

Spolu s tým boli zakázané aj celé edície zošitovej literatúry. Napríklad 18. marca 1948 vydalo Povereníctvo vnútra príkaz, podľa ktorého už nesmeli ďalej vychádzať edície *Dobré romány* (vydavateľ František Jurák, Bratislava), *ESA – Edícia svetových autorov* (vydavateľ J. Srnánek, Nitra), *KáDeR – Kriminálne a dobrodružné romány* (vydavateľstvo Bibliotheka, Bratislava), *Naše romány* (vydavateľ Ladislav Andrásy, Bratislava), *Pallasove romány* (vydavateľstvo Pallas, Nitra) alebo spomenutý *Román o láske* (vydavateľka J. Tokárová-Menyhartová, Bratislava). Výnimku dostali len niektoré zošity z edície *Romány svetochýrnych autorov* v lacnom vydaní, ktorá patrila bratislavskému nakladateľstvu Bibliotheka. Dôvodom bolo, že išlo o zošitové vydania diel od autorov s dobrým renomé (Honoré de Balzac, Guy de Maupassant a iní).³⁴

Ráznosť akcie potvrdzujú aj návrhy, aby vydavatelia brakovej literatúry čelili trestnému stíhaniu.³⁵ Jeden z takýchto návrhov vznikol v marci 1948 na Povereníctve školstva a národnej osvety. Podľa odpisu, ktorý sa zachoval, malo byť na vydavateľov literárneho braku aplikované nariadenie Slovenskej národnej rady číslo 105/1945 o zriadení pracovných táborov pre osoby s protištátnou činnosťou.³⁶ Prijatie tohto návrhu by viedlo k drastickým represáliám, znamenajúcim nútené obmedzenie osobnej slobody všetkých, ktorí podnikali v danej oblasti.³⁷ Návrh nakoniec nebol prijatý, ale už jeho vznik ukazuje, kam až plánovali štátne orgány zísť v boji proti literárnemu braku. Dôležitým momentom takisto bolo, že Umelecká a vedecká rada vyšla tomuto návrhu v ústrety vytvorením zoznamu nakladateľov, ktorí v predchádzajúcich rokoch vydávali brakovú literatúru.³⁸ Zoznam vznikol ešte v marci 1948 na príkaz M. Bakoša.³⁹ Medzi vybranými vydavateľmi boli L. Andrásy, K. Bocman, F. Jurák, J. Tokárová-Menyhartová a iní.

32 Periférna (braková) literatúra, zabavenie, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

33 Zásah proti literárnemu braku – doplnenie, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

34 Periférna/braková literatúra – zabavenie, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

35 Niektorí kritici literárneho braku vyžývali štát k miernejším krokom. Napríklad autor článku *O brakovej literatúre*, ktorý vyšiel v *Týždni* na začiatku marca 1948, navrhol, aby bol každý nakladateľ brakovej literatúry povinný vydávať aj hodnotné diela a aby sa jeho zisky používali na výplaty pre spisovateľov a prekladateľov (*O brakovej literatúre* 1948).

36 Braková literatúra – zákaz, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

37 Úsilie potrestať vydavateľov brakovej literatúry potvrdzuje jednu zo základných téz monografie *V obecném zájmu*, podľa ktorej pracuje cenzúra často s odstupňovanou škálou zásahov (Janáček – Piša – Šámal – Wögerbauer a kolektív 2015: 35).

38 Krátko predtým sa zoznamy týchto vydavateľov objavovali aj v denníkoch, ktoré podporovali vtedajšie úsilie štátnych orgánov v boji proti brakovej literatúre. Jeden zo zoznamov priniesla *Národná obroda* v článku z 27. januára 1948 (*Kto sú vydavatelia brakovej literatúry na Slovensku? 1948*).

39 M. Bakoš konal v tejto veci na podnet Povereníctva vnútra, ktoré ho listom zo 6. marca 1948 vyzvalo, aby podal zoznam periodicky vydávaného literárneho braku (*Periférna (braková) literatúra, zoznam*, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30).

V rovnakom období vznikol aj návrh zákona o zákaze vydávania brakovej literatúry na Slovensku.⁴⁰ Hlavným dôvodom bol fakt, že na základe predošlých zákonov nebolo možné danú literatúru úplne vylúčiť z domáceho trhu, dala sa len rôzne obmedzovať.⁴¹ V jednom z paragrafov daného návrhu sa písalo, že braková (alebo tiež periférna) literatúra je svojím obsahom schopná zhubne pôsobiť na dobré mravy a vkus. Podľa ďalšieho paragrafu zase malo platiť, že ak vyjde dielo, ktoré bude niesť znaky takejto literatúry, vydavateľ alebo tlačiar bude potrestaný peňažným trestom od 10 000 do 100 000 korún československých, prípadne trestom na obmedzení slobody od troch do tridsiatich dní. Z archívov vyplýva, že návrh vznikol na Povereníctve vnútra a bol prerokovaný na osobitnej porade s viacerými zainteresovanými stranami,⁴² ale nie je jasné, prečo nevstúpil do platnosti.

Bob Alberts a jeho Zlatá ostroha

Akcia štátnych orgánov proti literárnemu braku mala za následok, že počas jari 1948 prestali na Slovensku vychádzať zošitové edície s populárnou literatúrou.⁴³ Z ekonomického hľadiska zasiahol tento krok najviac ich vydavateľov, ktorí následne hľadali alternatívy pre svoje podnikanie. Nemalá časť z nich sa napríklad rozhodla zintenzívniť vydávanie diel nenáročnej literatúry v knižnej podobe. Predpokladali, že si naďalej udržia čitateľské publikum a zároveň obídu obmedzenia vyplývajúce zo zákazu zošitových edícií. Ani táto stratégia však nepriniesla želaný výsledok, pretože štátne orgány mali v pláne zakročiť proti vydávaniu brakovej literatúry v akejkoľvek podobe.

V tomto prípade možno zásah štátu azda najlepšie dokumentovať na príklade opatrení proti distribúcii románu *Zlatá ostroha*. Dielo vyšlo ako prvý zväzok edície Puto (Knižnica pútavých románov), ktorú založila bratislavská vydavateľka J. Tokárová-Menyhartová.⁴⁴ Na obálke románu figurovalo meno Bob Alberts, čo

40 Osnova zákona SNR o zákaze vydávania brakovej literatúry, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

41 Na návrh Umeleckej a vedeckej rady sa štátne orgány dovtedy riadili najmä takzvaným malým tlačovým zákonom z prvej Československej republiky (zákon číslo 126/1933 z 10. júla 1933). Podľa neho bolo zakázané rozširovať medzi osobami mladšími ako 18 rokov tlačoviny, ktoré ohrozujú ich mravný vývoj. Z novších zákonov sa uplatňoval napríklad zákon číslo 190/1939 Sl. z. z 25. júla 1939. Paragraf 2 ustanovoval kompetenciu štátnych orgánov vydávať príkazy na zabavenie brakovej literatúry.

42 Porada sa konala na Povereníctve vnútra 8. marca 1948. Popri iných sa jej zúčastnil aj M. Bakoš, nie však už ako generálny tajomník Umeleckej a vedeckej rady, ale ako predseda Ústredného akčného výboru kultúrnych pracovníkov, ktorý mal po komunistickom prevrate vo februári 1948 zabezpečiť dôslednú reorganizáciu kultúrneho života na Slovensku v súlade s marxisticko-leninskou ideológiou (Zákaz vydávania periférnej (brakovej) literatúry, osnova nariadenia SNR, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30).

43 Na zákaz zošitových edícií pozitívne reagovali viaceré periodiká. Napríklad *Národná obroda* ho privítala 4. apríla 1948: „príslušné inštanície prišli na Slovensku od fráz a dlhých príprav k radikálnemu zásahu: stiahli brakovú literatúru zo všetkých stánkov, kde kriľavo bujnela neúrekom. Mali sme tú česť a radosť vidieť, ako ruka NB [Národnej bezpečnosti – poznámka D. T.] rekvirovala celé štôsy románikov o výlevoch lásky a zošitov napitých gangstersky preliatou krvou“ (Svojpomoc 1948: 8). O niečo neskôr sa kladná reakcia objavila aj v *Týždni*: „A tak musíme iba víťať tú skutočnosť, že týmto podnikaniam, zdá sa, naprosto odzvonilo. Rad-radom zmizli oné záhadné romány, záhadných nakladateľov a záhadných spisovateľov. Dúfame, že sa s nimi viac nestretne“ (Koniec brakovej literatúry 1948: 11).

44 Špecializovala sa na vydávanie populárnej literatúry, ale publikovala aj diela pre náročnejšie publikum (E. Hemingway a iní). Jej vydavateľstvo sídlilo na Kapucínskej ulici 2 v Bratislave.

674 bol pseudonym hlavného redaktora edície Ratibora Bodeckého.⁴⁵ Kniha sa dostala na trh 19. júna 1948, ale už o pár dní bola z predaja stiahnutá a nikdy sa k čitateľom nedostala.⁴⁶ Z dochovaných prameňov vyplýva, že prvotný podnet k tomuto kroku vzišiel od niekdajšieho nadrealistického kritika M. Považana. Vtedy už ako riaditeľ vydavateľstva Tatran písomne požiadal Umeleckú a vedeckú radu, aby zabezpečila cez Povereníctvo vnútra vyradenie románu z distribúcie. Svoju žiadosť napísal 21. júna 1948:

„V sobotu, 19. t. m. objavila sa v novinových stánkoch v Bratislave znova braková literatúra od známej vydavateľky brakovej literatúry Tokárovej-Menyhartovej. Aby menovaná vydavateľka predišla evidencii zo strany úradov, zošitovú brakovú literatúru vydala ako neperiodické tlačivo. V konkrétnom prípade ide o tlačivo Bob Alberts: *Zlatá ostroha*, ktoré sa predáva v stánkoch po 20,- Kčs. Nakoľko z uvedeného prípadu je zjavné, že vydavateľka chce opäť do novinových stánkov a na knižný trh dávať bezcennú a odpadkovú literatúru, žiadame Umeleckú a vedeckú radu, aby zakročila na Povereníctve vnútra, aby táto literatúra bola definitívne vyradená z distribúcie. Súčasne dovoľujeme si Vám priložiť posudok o predmetnom tlačive, vydanom nakladateľstvom Tokárovej-Menyhartovej.“⁴⁷

V krátkom posudku, ktorý odoslal M. Považan spolu s listom ako prílohu, odmietol román ako typický príbeh z Divokého západu, nemajúci pre súčasného čitateľa žiadny relevantný význam. V tom čase si ešte nebol istý, kto knihu napísal, no vyslovil predpoklad, že by to mohol byť R. Bodecký. Naviedol ho k tomu edičný plán edície, ktorý bol uvedený na zadnej strane obálky: „Podľa toho, že v najbližšom edičnom programe vyskytujú sa ešte dve ‚diela‘ Boba Albertsa (*Dobyvatelia pokoja* a *Za čiernych otrokov*), nemožno sa zbaviť podozrenia, že za týmto pseudonymom sa skrýva redaktor edície Ratibor Bodecký.“⁴⁸ Pre úplnosť treba dodať, že okrem ďalších dvoch románov B. Albertsa mal v edícii Puto vyjsť ešte román s exotickým námetom *Človek, ktorý zavraždil* od francúzskeho spisovateľa Clauda Farrera alebo novela *Smrť Ivana Iljiča* od Leva Nikolajeviča Tolstého.

Umelecká a vedecká rada sa s Považanovým hodnotením *Zlatej ostrohy* stotožnila a vzápätí odoslala žiadosť na tlačový odbor Povereníctva vnútra, aby bol román zakázaný. Žiadosť bola sformulovaná so súhlasom generálneho tajomníka rady M. Bakoša 24. júna 1948: „Umelecká a vedecká rada súhlasí s návrhom

45 R. Bodecký začal literárne tvoriť na konci tridsiatych rokov 20. storočia. Najskôr uverejňoval drobné prózy v časopisoch, po druhej svetovej vojne začal publikovať aj romány. Prevažne išlo o dobrodružnú lektúru ako napríklad *Cowboy z Texasu*, *Koniec Ryšavého vlka*, *Medzi Pecosom a Rio Grande* či *Putujúce mestá*. Väčšina z jeho prác vyšla v nakladateľstve J. Tokárovej-Menyhartovej. Od konca štyridsiatych rokov pracoval ako redaktor v rozličných nakladateľstvách. Intenzívne sa venoval aj prekladovej tvorbe, do slovenčiny preložil napríklad román *Deväťdesiattri* od Victora Huga alebo veršovanú trúchlohu *Vlhy mora a lásky* od Franza Grillparzera. Popritom uverejňoval v novinách úvahy a fejtóny. Používal viaceré pseudonymy, okrem mena Bob Alberts a B. O. Decký aj iné.

46 *Cowboy z Texasu*, *Koniec Ryšavého vlka* a *Medzi Pecosom a Rio Grande* sa nedávno dostali na knižný trh zásluhou občianskeho združenia Zabudnuté knihy.

47 List Michala Považana Umeleckej a vedeckej rade z 21. júna 1948, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

48 List Michala Považana Umeleckej a vedeckej rade z 21. júna 1948, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

nakladateľstva Tatran, aby z knižného trhu zhabaná bola publikácia Bob Alberts: „Zlatá ostroha“, ktorú aj Umelecká a vedecká rada považuje za bezcennú a odpadkovú literatúru.“⁴⁹ Povereníctvo vnútra následne vydalo príkaz na stiahnutie knihy z predaja.

Na otázku, čo viedlo M. Považana k iniciovaniu celého procesu, nie je jednoduché odpovedať. Jedným z dôvodov mohol byť fakt, že ako riaditeľ vydavateľstva Tatran uvádzal v tom čase na domáci trh zošitovú edíciu *Ludové čítanie*, ktorá mala byť náhradou za zakázaný literárny brak. Jeho vtedajšie úsilie dokumentuje aj list z 1. júna 1948, adresovaný Umeleckej a vedeckej rade s prosbou, aby uvedenú edíciu podporila.⁵⁰ Stojí pritom za povšimnutie, že aj pri tejto príležitosti upozornil na vydanie dvoch brakových románov. V tomto prípade išlo o tituly z nitrianskeho nakladateľstva Pallas:

„Prosíme Vás, aby ste toto naše podujatie podporovali svojím kladným stanoviskom k *Ludovému čítaniu* a súčasne aj znemožňovaním literárneho braku, ktorý ešte stále vychádza. V najnovšom čase napr. nakladateľstvo Pallas v Nitre vydalo dokonca dva takéto *romány* súčasne. Sú to *Šepkaví jazdci* od W. B. Bannermanna (je v záujme našej kultúrnej politiky, aby sa prekladali takéto diela z nemčiny?) a *Peklo v púšti* od Nettona Budleigha. Okrem toho bývalí vydavatelia brakovej literatúry zaplavujú ešte vždy novinárske stránky staršími vydaniami, takže v skutočnosti brak u nás ešte vždy veselo bujnie.“⁵¹

Zákazom *Zlatej ostrohy* na konci júna 1948 sa však prípad neskončil. Hneď po stiahnutí knihy z predaja odoslala vydavateľka J. Tokárová-Menyhartová na Povereníctvo vnútra list, v ktorom označila rozhodnutie za chybu.⁵² Poukázala aj na to, že R. Bodecký mal už vtedy pomerne bohatú autorskú činnosť. Najskôr vyzdvihla jeho prekladovú tvorbu, následne pôvodnú a nakoniec spomenula aj jeho publicistiku. V závere listu ešte uviedla, že pri vydaní románu rešpektovala všetky tlačové predpisy a neobišla ani Štátne zastupiteľstvo v Bratislave, ktoré knihu prepustilo ako nezávadné tlačivo.

O pár dní neskôr, 2. júla 1948, sa písomne obrátila aj na Umeleckú a vedeckú radu.⁵³ Spolu s niekoľkými inými dokumentmi jej v prílohe poslala trojstranový posudok románu, ktorý mal za cieľ zdôrazniť, že nejde o mravne závadnú literatúru. O tom sa písalo hneď v prvom odseku:

„Námetovo čerpá autor románu z ručných udalostí založenia a vzniku zlatokopeckej osady z čias *zlatej horúčky*, ktorá tak často a neraz i na viacerých miestach odrazu vypukla na sklonku minulého storočia v Spojených štátoch se-

49 Zhabanie brakovej literatúry, Bob Alberts: *Zlatá ostroha*, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

50 List Michala Považana Umeleckej a vedeckej rade z 1. júna 1948, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

51 List Michala Považana Umeleckej a vedeckej rade z 1. júna 1948, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

52 List Júlie Tokárovej-Menyhartovej Povereníctvu vnútra z 26. júna 1948, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

53 List Júlie Tokárovej-Menyhartovej Umeleckej a vedeckej rade z 2. júla 1948, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

veroamerických. Hoci je táto téma veľmi vďačná – a vari i najvďačnejšia – práve pre spracovanie vo forme dobrodružného románu, nemožno povedať, že by celá váha tematiky spočívala práve len na čo najrušnejšom, „nervy trhajúcom“ deji, nabitom senzačnosťou a lacnými efektami, ktorými si mnohí autori dobrodružných románov tak často vypomáhajú z „myšlienkovej núdze“, – lež práve naopak, rušný dej je tu len akýmsi spojivom ústredného motívu, či skrytej tendencie, tým putom, ktoré je, ostatne, nevyhnutným predpokladom každého literárneho diela, ak má upútať a uchvátiť čitateľa, aby mu boli – ako sa vraví – „priateľnejšie a stráviteľnejšie“ i menej „záživné“ partie. Autora nemožno obviníť ani z toho, že by táto skrytá tendencia románu bola mravne závadná alebo že by bola morálnou otravou dorastajúcej mládeže, ktorá takého romány číta najradšej, pretože autor sa nijako nesnaží povzbudzovať a rozduchovať prirodzené sklony a túžby mládeže za „dobrodružstvami neznámych krajín“; naopak, nevťieravým spôsobom snaží sa ju odradiť od podobných chalanských sníkov a rojčení.“⁵⁴

Zo sprievodného listu vydavateľky vyplýva, že citovaný posudok odoslala Umeleckej a vedeckej rade vo viere, že presvedčí Povereníctvo vnútra, aby román uvoľnilo a povolilo jeho opätovný predaj. Kto však posudok napísal, nie je jasné. Okrem vydavateľky prichádza do úvahy aj sám R. Bodecký, keďže sa v texte popri iných faktoch objavujú podrobné informácie o jeho osobe:

„A napokon vec, ktorá je práve pri našich dobrodružných románoch najpálčivejšia a zároveň najchúlostivejšia: – čistota jazyka. Možno bezpečne tvrdiť, že medzi všetkými dobrodružnými románmi, ktoré doteraz u nás vychádzali a ktorého toho času vychádzajú, niet vari ani jediného, ktorý by sa románom Boba Alberta (Ratibora Bodeckého) mohol rovnať čistotou slovenčiny, pestrosťou slovesnej kompozície, svojráznosťou štýlu a bohatstvom štylistických slovných a vetných výrazov a zvrátov. Pritom azda nebude od veci, ak pripomenieme, že Ratibor Bodecký bol odmenený bývalým MŠ a NO (ako maturant r. 1942) v rámci žiakov, vynikajúcich nadpriemerne v jazyku slovenskom. Na toto vyznamenanie ho navrhoval jeho vtedajší triedny profesor Dr. Rudo Brtáň.“⁵⁵

Podľa interných dokumentov Umeleckej a vedeckej rady sa na ňu vydavateľka románu obrátila aj telefonicky 3. júla 1948.⁵⁶ Rozhovor viedla s M. Bakošom, ktorý ju upozornil, že vec môže byť prerokovaná až po predložení posudku od niektorého z členov rady. Na základe toho oslovila najskôr Vieru Bunčákovú, po Bakošovom odporúčaní aj jej manžela Pavla Bunčáka, čo zrejme súviselo s faktom, že mal v rade významnejšie postavenie.⁵⁷ Pre vydavateľku išlo v oboch prípadoch o dobrú voľbu, pretože už 9. júla 1948 sa obaja vyjadrili, že *Zlatá ostroha*

54 Tieto slová vychádzajú z textu, ktorý je súčasťou úvodu románu pod názvom Slovo čitateľovi.

55 List Júlie Tokárovej-Menyhartovej Umeleckej a vedeckej rade z 2. júla 1948, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

56 Publikácia „Zlatá ostroha“ (pro domo), Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

57 M. Bakoš súčasne navrhol, aby prijala P. Bunčáka za zodpovedného redaktora. Vydavateľka s tým súhlasila, no P. Bunčák ponuku odmietol (list Pavla Bunčáka Júlii Tokárovej-Menyhartovej z 22. júla 1948, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30).

nie je brakovou literatúrou. Ako istú kuriozitu možno spomenúť, že Bunčákovci napísali posudok spoločne, no zachoval sa v dvojakej podobe – na jednej verzii sú podpísaní obaja, na druhej verzii sa nachádza len meno P. Bunčáka. Bez ohľadu na tento fakt stojí za pozornosť, ako zdôvodnili svoje stanovisko:

„Dobrodružný román, nesledujúci umelecké tendencie, ale ktorý je predovšetkým zameraný na pútavosť deja, pričom však neprehrešuje sa proti jazykovej a štylistickej čistote, ba miestami badať aj snahu po originálnejšom jazyku dobrodružnej literatúry. Na kompozícii vidno, že ide o prácu začiatočníku (miestami naivnosť zápletiiek), no napriek tomu práca je po obsahovej a ideovej stránke nezávadná, ba dokonca sleduje miestami aj tendencie výchovno-morálne. V snahe po nezávadnosti diela sa autor priam vyhýba rušnejším ‚krvavým‘ scénam, a to aj na úkor pútavosti deja. Autor končí víťazstvom dobra a absolútnou porážkou všetkých zlých a zločineckých postáv a skupín ľudí, vystupujúcich v deji.

Akokoľvek ide o prácu začiatočníku, ktorá nespĺňa prísnejších umeleckých požiadaviek, nemožno ju považovať za literárny brak. Ak by sužet tejto práce bol z bližšieho prostredia a keby bol autor zachoval všetky tvárne prostriedky, ktoré v ‚Zlatej ostrohe‘ použil, jeho práca by sa pravdepodobne považovala za dosť zdarilý debut.“⁵⁸

Kedže stanovisko Bunčákovcov nebolo zamietavé, Umelecká a vedecká rada spísala návrh, aby sa román dostal opätovne do predaja.⁵⁹ Tento návrh poslala Povereníctvu vnútra 24. júla 1948 aj s podpismi od generálneho tajomníka M. Bakoša a predsedu A. Bagara:

„Umelecká a vedecká rada Vám dodatkom k svojmu prípisu č. 720 zo dňa 24. júna 1948, v ktorom navrhla tamojšiemu povereníctvu zhabanie publikácie ‚Zlatá ostroha‘, vydanéj nakladateľstvom J. Tokárová-Menyhartová z knižného trhu ako brakovej literatúry, oznamuje, že po opätovnom posúdení uvedenej publikácie odborníkmi svoje stanovisko pozmeňuje v tom zmysle, že publikácia ‚Zlatá ostroha‘ nie je brakovou literatúrou. – Umelecká a vedecká rada preto navrhuje, aby bola uvedená publikácia uvoľnená k predaju na knižný trh.“⁶⁰

Povereníctvo vnútra reagovalo na túto správu 26. júla 1948. Podľa interných dokumentov Umeleckej a vedeckej rady požiadalo, aby vysvetlila zmenu svojho stanoviska.⁶¹ Rada sa v tejto veci držala názoru Bunčákovcov, no pre povereníctvo išlo už o zbytočnú komplikáciu, a preto nové stanovisko neprijalo a román zostal natrvalo zakázaný. Vydavateľka nakoniec rozhodnutie o jeho zákaze akceptovala. Za zmienku však stojí ešte postoj, ktorý po skončení prípadu zaujal

58 Bob Alberts: *Zlatá ostroha*, román, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

59 Publikácia ‚Zlatá ostroha‘ – návrh na uvoľnenie k predaju, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

60 Publikácia ‚Zlatá ostroha‘ – návrh na uvoľnenie k predaju, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

61 Dodatok k návrhu, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

678 P. Bunčák. Keďže jeho názor nemal na vec žiadny vplyv, v nasledujúcom období sa už nechcel podieľať na hodnotení literatúry pre rovnaké účely. Preto aj začiatkom jesene 1948 odmietol ponuku napísať posudok na dobrodružný román O. Kíndleya *Piráti na Karibskom mori*, ktorý takisto vydala J. Tokárová-Menyhartová. Svoje rozhodnutie odôvodnil písomne 4. októbra 1948.⁶²

Aby sa predišlo opakovaniu prípadov podobných románu *Zlatá ostroha*, štátne orgány prijali na jeseň 1948 opatrenie, podľa ktorého nesmel dať žiadny nakladateľ do tlače beletristickú knihu bez súhlasu Povereníctva informácií a osvetý. Súčasne museli nakladatelia posilať tomuto povereníctvu aj edičné programy, čím sa mal dôsledne zabezpečiť štátny dohľad nad vydávanou literatúrou.⁶³

Protibraková literatúra v zošitovom vydaní

Zásah štátnych orgánov proti literárnemu braku v roku 1948 bol založený na presvedčení, že nekvalitná literatúra môže mať škodlivé účinky pre spoločnosť. Toto presvedčenie viedlo k vytvoreniu cenzúrnych mechanizmov a zákazu diel, ktoré nespĺňali náležité kritériá. Išlo o jedno z najdôslednejšie realizovaných vyústení povojnových snáh o obmenu kultúrneho života na Slovensku pod vplyvom vtedajších predstáv o jeho ďalšom smerovaní. Uvedený zásah mal však okrem cenzúrnych opatrení ešte jeden badateľný dôsledok. Súvisel s požiadavkou, aby sa slovenským čitateľom ponúkla náhrada za odstránený literárny brak.⁶⁴ Čelní predstavitelia Umeleckej a vedeckej rady na čele s M. Bakošom dokonca navrhli, aby sa pri tejto príležitosti využila obľúbenosť zošitových edícií a náhradné diela vyšli v rovnakej forme.⁶⁵

Pre tieto účely si dala rada vypracovať zoznamy takzvanej protibrakovej literatúry, obsahujúce podrobné menoslovy autorov, ktorých diela by bolo vhodné vydávať v zošitových vydaniach.⁶⁶ Okrem autorov slovenskej literatúry boli do nich zahrnutí spisovatelia z Anglicka, Francúzska, Nemecka, Ruska či zo Spojených štátov amerických.⁶⁷ Zoznamy neraz obsahovali mená aj viac ako stovky osobností, súčasne však na nich nechýbali ani názvy diel, ktoré by mohli byť v danej veci využité. Zostavovali ich zväčša poprední literárni kritici a historici

62 List Pavla Bunčáka Umeleckej a vedeckej rade zo 4. októbra 1948, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U3o.

63 Bližšie informácie o týchto opatreniach podávala aj denná tlač (Regulácia knižného trhu na Slovensku 1948: 5).

64 S ohľadom na český kontext sa problematike detailne venoval P. Janáček (2004: 229-291).

65 S takýmto nápadom prichádzali niektorí kritici literárneho braku už niekoľko rokov predtým. Redaktor kultúrnej rubriky denníka *Pravda* Branislav Choma v roku 1945 napísal: „hľad po dobrej a lacnej literatúre u nás je veľký. Aby sme podchytili súčasnú psychózu pred vyjdením brakovej literatúry, treba čím skôr prikročiť k vydávaniu lacnej knižnice. Zošitové vydania, ktoré sa uplatnili dobre už za prvej ČSR, sú vzorom, ako sa má ľuďu podávať hodnotná vec v prístupnej úprave“ (Choma 1945: 4).

66 Širšia verejnosť sa s týmto zámerom mohla oboznámiť počas jarných mesiacov roku 1948 v dobových periodikách. V úvodníku s názvom *Brak zmizol* o tom písal denník *Lud* 7. apríla 1948: „Práve v týchto dňoch vyhlásili v Umeleckej a vedeckej rade, že odporúčajú nakladateľstvám, aby vydávali zošitové vydania hodnotnej literatúry, a na UVR zachádzajú tak ďaleko, že sú ochotní nakladateľom poradiť pri výbere. Tak namiesto braku dostane sa do rúk širokých vrstiev hodnotné čítanie“ (Brak zmizol 1948: 1).

67 Zoznam protibrakovej literatúry, vypracovaný UVR, zo slovanských literatúr; Zoznam protibrakovej literatúry, vypracovaný UVR, z cudzích literatúr, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U3o.

(M. Chorváth, A. Mráz a iní).⁶⁸ Len na ilustráciu možno uviesť, že zo slovenských spisovateľov sa v zoznamoch protibrakovej literatúry nachádzali napríklad Jozef Miloslav Hurban, Ján Kalinčiak, Martin Kukučín, Jozef Gregor Tajovský, Božena Slančíková-Timrava, Viliam Pauliny-Tóth a Jonáš Záborský, svetovú literatúru zastupovali Joseph Conrad, S. S. Van Dine, Arthur Conan Doyle, Alexander Dumas, Victor Hugo, Vicente Blasco Ibáñez, Jack London, Alexander Sergejevič Puškin, Jules Verne alebo Upton Sinclair.

Vznik zoznamov viedol už na jar 1948 k založeniu spomenutej edície *Ludové čítanie* vydavateľstvom Tatran.⁶⁹ Jej edičný program bol z veľkej časti postavený práve na autoroch, ktorí sa v týchto zoznamoch objavili. V krátkom slede v nej vyšli diela od A. Dumasa (*Čierny tulipán*), V. Huga (*Robotníci mora*), B. Rajtonova (*Presne o polnoci*), S. S. Van Dina (*Kráľovské vraždenie*) a iné. Jednotlivé zošity vychádzali v dvojtyždňových intervaloch a predávali sa po celý čas za 10 Kčs.

Založenie edície privítalo aj niekoľko dobových periodík. Pochvalne sa o nej vyjadril napríklad denník *Lud* v článku *Hodnotné ľudové čítanie* zo 16. júna 1948:

„Nakladateľstvo Tatran, ktoré je podnikom Povereníctva školstva a osvetu, začína vydávať zošitovú edíciu, nazvanú *Ludové čítanie*, ktoré bude vychádzať dvojtyždenne a prinesie v každom čísle ukončený pútavý, ale pritom hodnotný román. Máme ešte v živej pamäti veľký boj, ktorý sa viedol v našej dennej tlači aj v odborných časopisoch proti brakovej literatúre a vieme ešte veľmi dobre, koľko námahy stálo úsilie vykynožiť tento plevel z nášho kultúrneho života. Vďaka vrchnostiam, ktoré tento boj sledovali s porozumením, zmizla braková literatúra zo stánkov a predajní, ba zachádza sa ešte ďalej, lebo ako to potvrdzuje edícia nakladateľstva Tatran, dostáva sa nášmu čitateľstvu za brakovú literatúru náhrada, z ktorej bude mať oveľa viacej ako z tých kadejakých bezcenných ‚krásnych románov‘, ktoré donedávna priamo hltala a nimi sa otravovala najmä naša mládež“ (*Hodnotné ľudové čítanie* 1948: 4).

Dnes je ťažké odhadnúť, aký mala edícia ohlas medzi čitateľmi, no faktom je, že už o rok neskôr sa zmenila na tradičnú knižnú edíciu. Zrejme to bol aj dôsledok premien, ktorými vtedy prechádzalo vydavateľstvo Tatran. V novej (knižnej) podobe edícia vychádzala dva roky.

Záver

Cieľom štúdie bolo preskúmať cenzúrne opatrenia proti brakovej literatúre, ktoré sa zaviedli na Slovensku v rokoch 1945 až 1948. Všetky opatrenia tohto druhu možno vo všeobecnosti vnímať ako zavŕšenie dlhodobej nespokojnosti širokého okruhu obyvateľstva s rozšírením populárnej literatúry v slovenskej kultúre. Osobitným vyústením celého procesu sa stala takzvaná Akcia proti literárnemu braku zo začiatku roka 1948, ktorej hlavným zámerom bolo odstrániť akúkoľvek brakovú

68 Výber protibrakovej literatúry, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

69 Zoznam diel vhodných pre zošitové vydanie – zaslanie, Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúra U30.

680 literatúru z verejného priestoru. Išlo o jeden z najzásadnejších a najdôslednejšie vykonaných zásahov štátnej moci do literárneho života v danom čase.

Za kritikou literárneho braku stáli na Slovensku rôzne obavy. Spočiatku sa argumentovalo najmä tým, že táto literatúra negatívne vplyva na morálny vývoj čitateľov a zároveň kladie prekážky plnohodnotnému rozvoju domácej literatúry. Postupne však začali pribúdať hlavne politické a ideologické argumenty, k čomu prispelo v nemalej miere spoločenské dianie v tridsiatych a štyridsiatych rokoch 20. storočia. Nakoniec sa literárny brak označoval za ideovo nežiaduci jav, ktorý je potrebné potlačiť najprísnejšími prostriedkami. Súčasťou kampane boli aj návrhy, aby vydavatelia tohto druhu nemohli pokračovať vo svojej činnosti a boli trestne stíhaní.

Dnes už sú cenzúrne zásahy proti literárnemu braku zabudnutou kapitolou slovenského literárneho života, no aj prípad okolo knihy *Zlatá ostroha* od B. Alberta či vznik zošitovej edície *Ludové čítanie* potvrdzujú, že boli mimoriadne dôsledné a vyjadrovali dobové náhľady na funkcie literatúry v spoločenskom obeh. Ďalší výskum ešte môže ukázať, ako hlboko zasiahli do literárneho vkusu spoločnosti a aké dlhodobé následky zanechali na chápaní kvality v literárnej tvorbe.

Štúdia je výstupom grantového projektu APVV-20-0414 *DISPRO – Digitálna zbierka slovenskej prózy*. Riešiteľské inštitúcie: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – Ústav slovenskej literatúry SAV, v. v. i. Zodpovedný riešiteľ: doc. Mgr. Marek Debnár, PhD. Doba riešenia: 07/2021 – 06/2025.

Archívne pramene

Archív Slovenskej akadémie vied v Bratislave, fond Umelecká a vedecká rada, signatúry U30, U33.

Pramene

ALBERTS, Bob, 1948. *Zlatá ostroha*. Bratislava: Júlia Tokárová-Menyhartová.
DETRICH, J., 1932. *Muž v oboch osobách*. Ružomberok: Lev.

Literatúra

AKCIA proti literárnemu braku, 1948. *Národná obroda*, roč. 4, č. 29, s. 4.
BÍLIK, René, 2007. Dobrodružstvá z dejín ako hra s konvenciami. *Slovenská literatúra*, roč. 54, č. 3, s. 161-178. ISSN 0037-6973.
BRAK zmizol, 1948. *Lud*, roč. 1, č. 6, s. 1.
CLEMENTIS, Vladimír, 1947. *Odkazy z Londýna*. Bratislava: Obroda.
FÖLDVÁRI, Kornel, 2017. *O sebe*. Bratislava: Literárne informačné centrum. ISBN 978-80-8119-106-0.
FOUCAULT, Michel, 2006. *Rád diskurzu*. Preložil Miroslav Marcelli. Bratislava: Agora. ISBN 80-969394-3-2.
HODNOTNÉ ľudové čítanie, [š], 1948. *Lud*, roč. 1, č. 64, s. 4.
HRABOVSKÁ, Katka, 1948. O jednej ankete, čo nič neobjasnila. *Národná obroda*, roč. 4, č. 1, s. 5.
CHOMA, Branislav [b. ch.], 1948. Socializácia literatúry a brak. *Pravda*, č. 201, s. 4.
JAMNICKÝ, Ján, 1998. *Spoveď režiséra. Zväzok 1*. Bratislava: Národné divadelné centrum. ISBN 80-85455-60-9.

- JANÁČEK, Pavel, 2004. *Literární brak. Operace vyloučení, operace nahrazení 1938 – 1951*. Brno: Host. ISBN 80-7294-129-1.
- JAREŠ, Michal, 2022. *Případ Clifton. Monografie jednoho sešitu*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-3354-3.
- KONIEC brakovej literatúry, 1948. *Týždeň*, roč. 3, č. 25, s. 11.
- KRÁL, Fraňo, 1945. Reč člena SNR Fraňa Kráľa. In *Stenografický zápis o priebehu 14. zasadnutia pléna SNR v dňoch 26. a 27. novembra 1945*. Bratislava: Slovenská národná rada, s. 31-35.
- KTO sú vydavatelia brakovej literatúry na Slovensku?, 1948. *Národná obroda*, roč. 4, č. 21, s. 4.
- LIBA, Peter, 1970. *Čítanie starých otcov*. Martin: Matica slovenská.
- LIBA, Peter, 1981. *Kontexty populárnej literatúry*. Bratislava: Tatran.
- MARTINKA, Edo, 1944. Kultúrne glosy. *Náš boj*, roč. 2, č. 11, s. 257-258.
- MATUŠKA, Alexander, 1947. Pre a proti. *Elán*, roč. 16, č. 5, s. 1-2.
- MRÁZ, Andrej, 1940. Literárna kultúra nášho obecnstva. *Elán*, roč. 10, č. 9, s. 1.
- O BRAKOVEJ literatúre, [B-o], 1948. *Týždeň*, roč. 3, č. 10, s. 13.
- OKÁLÍ, Daniel, 1947. O generálnu líniu v umení. *Nové slovo*, roč. 4, č. 3, s. 33-36.
- PAVLÍČEK, Tomáš – PÍŠA, Petr – WÖGERBAUER, Michael, ed., 2012. *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*. Brno: Host. ISBN 978-80-7294-859-8.
- PETRÍK, Vladimír, 2009. Z praveku slovenskej detektívky (niekoľko poznámok). *Slovenská literatúra*, roč. 56, č. 5-6, s. 435-438. ISSN 0037-6973.
- REGULÁCIA knižného trhu na Slovensku, 1948. *Lud*, roč. 1, č. 198, s. 4.
- SEVER, Peter, 1946. Ešte o periférnej literatúre. *Národná obroda*, roč. 2, č. 163, s. 4.
- SLOVENSKÝ literárny brak v českých zemích, 1946. *Národná obroda*, roč. 2, č. 156, s. 4.
- SVOJPOMOC [y], 1948. *Národná obroda*, roč. 4, č. 78, s. 8.
- ŠKVRNÝ slovenského knižného trhu [- st.], 1941. *Slovák*, roč. 23, č. 99, s. 7.
- ŠMOL, Miloš, 1943. Literárny brak a boj proti nemu. *Gardista*, roč. 5, č. 13, s. 6.
- VIANOČNÁ literárna anketa Národných novín, 1947. *Národné noviny*, roč. 78, č. 65, s. 9-11.
- WÖGERBAUER, Michael – PÍŠA, Petr – ŠÁMAL, Petr – JANÁČEK, Pavel a kolektív, 2015. *V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749 – 2014. Svazek I, II*. Praha: Academia – Ústav pro českou literaturu AV ČR. ISBN 978-80-200-2491-6, 978-80-88069-11-9.
- ZÚBEK, Ľudo [zk], 1938a. Novinové romány. *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 160, s. 9.
- ZÚBEK, Ľudo [ZÚBEK, L.], 1938b. Literárna periféria. *Slovenský hlas*, roč. 1, č. 48, s. 9.
- ZÚBEK, Ľudo, 1941. Je literárny brak škodlivý? *Národné noviny*, roč. 72, č. 95, s. 13.
- ZÚBEK, Ľudo, 1944. „Lahká“ literatúra zblízka. *Národné noviny*, roč. 75, č. 41, s. 9-10.

doc. PhDr. Dušan Teplan, PhD.

Katedra slovanských filológií

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Štefánikova 67

949 01 Nitra

Slovenská republika

E-mail: dteplan@ukf.sk